

TÜRKİYE SİYASİ KÜLTÜRÜNDE LAİKLİK MESELESİ VE 15 TEMMUZ SONRASI LAİKLİK TARTIŞMALARI VE FETÖ

THE ISSUE OF SECULARISM IN TURKISH POLITICAL CULTURE AND SECULARISM DEBATES

AFTER JULY 15TH AND FETO

MAHMUT HAKKI AKIN*

ABSTRACT

Secularism is one of the most controversial concepts in the history of republic. Not only a principle but being an official ideology it has reflected and sustained the cultural division in Turkey. This ideology has been positioned against traditional religious mentality and the agents. Rigid secular policies have led to an important transformation of religious communities and groups. Most of them lost their presence in public areas and were hidden. This social engineering project was initiated to change with the resuming of multi-party system. After that, religious communities, groups and their leaders have become considerable figures. A relationship based on benefit exchange has been developed between politicians and religious communities. Military coups in Turkey always emphasized the official ideology and especially the sensitiveness on secularism. 28th of February 1997 postmodern coup directly threatened religious communities. The coup attempt of July 15th has been carried out by a completely different group. Introducing itself as a religious community, the Gulenist organization, has achieved a great power at civil and military bureaucracy from 1980s to 2010s. Military members of that religious community or terrorist organization have murdered civil and unarmed citizens and bombarded the parliament and other important official buildings. But they did not anticipate that people would resist. Several debates have been initiated since 15th of July. In this article, secularism which is one of the most remarkable debates, is discussed in the contexts of Turkish political culture and religious community issues.

Keywords: Secularism, Military Coups, Religious Communities, 15th of July, Gulenism

ÖZ

Laiklik, cumhuriyet tarihinin en çok tartışılan kavramlarından birisidir. O sadece bir ilke olmanın ötesinde Türkiye’de kültürel bölünmeyi yansıtan ve sürdüren resmi bir ideoloji olmuştur. Bu ideoloji, geleneksel din anlayışının ve bu anlayışın temsilcilerinin karşısında konumlanmıştır. Katı laiklik politikaları, dini cemaatlerin ve grupların önemli bir dönüşüm yaşamasına sebep olmuştur. Çoğu kamusal alandaki görünürlüklerini kaybettiler, yer altına çekildiler. Bu toplum mühendisliği projesi, Türkiye’de çok partili hayatın yeniden başlamasıyla birlikte değişmeye başladı. Bundan sonra dini cemaatler, gruplar ve bunların liderleri önemsenen figürler haline gelmişlerdir. Siyasiler ile dini cemaatler arasında karşılıklı fayda alışverişine dayanan bir ilişki biçimi gelişmiştir. Türkiye’de askeri darbeler, resmi ideolojiye ve özellikle de laiklik konusundaki hassasiyete vurgu yapmışlardır. 28 Şubat 1997 postmodern darbesi, doğrudan dini cemaatleri hedef alan bir harekettir. 15 Temmuz darbe girişimi, daha önceki darbelerden tamamen farklı bir grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Dini cemaat olarak kendisini sunan Fethullah Gülen örgütü, 1980’lerden 2010’lara kadar sivil ve askeri bürokraside büyük bir güç elde etmiştir. Bu dini cemaatin ya da terörist örgütün asker üyeleri, silahsız sivil insanları öldürmüşler ve meclisi ve diğer önemli resmi kurum binalarını bombalamışlardır. Ancak halkın direnişini hesap edememişlerdir. Türkiye’de 15 Temmuz sonrasında pek çok tartışma başlamıştır. Bu makalede bu tartışmalardan en çok dikkat çekenlerinden birisi olan laiklik, Türkiye siyasi kültürü ve dini cemaatler ve gruplar kolları bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, Askeri Darbeler, Dini Cemaatler, 15 Temmuz, Fethullahçılık

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Giriş

15 Temmuz 2016 tarihinde halkın direnişiyle engellenen darbe girişimi, pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Kamuoyunda öne çıkan tartışmalardan birisi de laiklik üzerine devam etmektedir. Laiklik, özellikle Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vurmuş bir meseledir, çünkü cumhuriyetin en önemli ve karakteristik özelliği olarak öne çıkmıştır. Ancak Türkiye'de uygulanan laiklik, özellikle model alınan Batılı ülkelerden farklı tarzda gerçekleşmiş ve dinin kamusal alandaki varlığına doğrudan müdahale eden siyaset anlayışına temel oluşturmuştur. Bu yüzden Türkiye'de laiklikten ziyade bir ideoloji olarak laisizmin uygulandığı da iddia edilmiştir. İdeolojik laiklik anlayışı, cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'de kültürel ve siyasal bölünmenin en önemli üreticilerinden birisi ola gelmiştir. Laiklik, “din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması” olarak tanımlanmışsa da geleneksel dini yapının dönüştürülmesi ve yeni nesillerin ilerleme önünde engel olarak görülen geleneksel kurumlardan kurtarılması kabulüne ve siyasetine dayanmıştır. Böylece laiklik, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasından çok iktidar sahiplerinin din alanını yeniden tanımlama ve kamusal alanı mevcut geleneksel formun dışında yeniden düzenleme siyaseti olarak işlev görmüştür. Anayasaya yerleşmesi geç gerçekleşmiş olsa bile laiklik, cumhuriyetin vazgeçilmez ve kurucu bir ilkesi haline gelmiştir. Hatta diğer ilkelerin varlığı sorgulanabilirken ya da anlamları ve yorumları zamanla değişebilirken bu ilkenin varlığı sorgulanamaz hale getirilmiştir. Cumhuriyetin en önemli kazanımı olarak görülen laiklik, diğer bütün ilkelerin ancak kendisine referansla açıklanabildiği asıl ilke olarak kabul edilmiştir. Ancak Türkiye'deki laiklik uygulamalarına bağlı olarak dini tarikatların ve cemaatlerin yer altına çekilmeleri, Türkiye'deki kültürel bölünme açısından son derece önemlidir. Dini bir ihtiyaç olarak gören toplum, kendi kültürel meşruiyet alanını kaybetmeme adına dini gruplara ve örgütlenmelere muhtaç olmuştur. Bunun sonucunda uzun yıllar illegal örgütlenmeler olarak kabul edilen dini cemaatlerin ve tarikatların önemli bir kısmı, kamusal alanda farklı, kendi içlerinde farklı görünüşler arz eden yapılara dönüşmüşlerdir. Bir taraftan toplumun önemli bir kesiminin dini duyarlılıkları dolayısıyla kendilerine duydukları ihtiyaç, diğer taraftan da devletle mesafeleri Türkiye modernleşmesinin ürettiği kültürel bölünmenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Demokrasiye geçişten sonra devlet ile ilişkilerini daha farklı şekillerde kuran bu örgütlenmeler, siyasette de aktif hale gelmeye başlamışlardır. Türkiye'de her askeri darbeye bir şekilde laiklik vurgusu yapılmış ve rejim, dini cemaatler ve tarikatlar ile mesafesine dikkat çekmiştir. Özellikle 28 Şubat 1997

Milli Güvenlik Kurulu tavsiye kararları üzerinden gerçekleştirilen siyasete dizayn verme hareketi, tarikatları ve cemaatleri doğrudan hedef almıştır. Dönemin aktif cemaatlerinden birisi olarak dikkat çeken ve açıkça 28 Şubat sürecine destek olan Fethullah Gülen cemaati de darbeciler tarafından hedef gösterilmiştir. 1990'lardan itibaren Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte başta Türkistan olmak üzere pek çok coğrafyada etkin olmaya başlayan Fethullah Gülen cemaati, eğitim alanına yatırım yapmakla kalmamış, sivil toplum, medya, finans gibi farklı sektörlerde büyümeye devam etmiştir. Bu grubun en önemli motivasyon kaynaklarından birisi de dindar insanları öteleyen ideolojik laiklik anlayışı olmuştur. Sonuçta bu güç birikimi, askeri ve sivil bürokrasi içindeki gizli örgütlenmeleri üzerinden meşru iktidara darbe yapmayı göze alacak ve terörü araç olarak kullanabilecek bir hale gelmiştir. Bu yazıda Türkiye modernleşmesi bağlamında laiklik uygulamaları ve tartışmaları dolayısıyla 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe kalkışması değerlendirilecektir.

Türkiye Modernleşmesi ve Laiklik Meselesi

Bir toplumsal değişme süreci olarak Türkiye modernleşmesi, pek çok farklı yöne ve kendi içinde farklı dönemlere sahiptir. Sürecin en önemli özelliklerinden birisi, devletin kendi varlığını koruması ve sürdürebilmesi motivasyonu temelinde devam etmesidir. Bu durum, sadece Osmanlı modernleşmesi için geçerli değildir; aynı zamanda parçalanmış ve yıkılmış bir devlet mirası üzerine kurulan cumhuriyet için de geçerlidir. Cumhuriyet modernleşmesinin Osmanlı modernleşmesinden bir kopuş mu yoksa süregiden değişimin bir devamı mı olduğu tartışması, farklı konularda yapılmışsa da devleti koruma siyaseti açısından bir süreklilikten söz edilebilir. Bu yüzden baştan itibaren modernleşme siyasetine bağlı gerçekleştirilen reformlar, devletin bekasını sağlama yönünde gelişmeler olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen inkılaplar, hem Batı medeniyetine entegre olma, hem de devletin güçlenmesi amaçlarını taşımışlardır. Cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesinin radikalleşmiş devamı olarak görülebilir. Bu radikalleşmenin en önemli sonuçlarından birisi inkılap hamlelerinin devletin laiklik anlayışı temelinde gerçekleşmesidir. Laiklik, batılılaşmanın kendisinden gelen bir süreçten çok devletin resmi siyasi ideolojisi olarak kurumsallaşmıştır (Bkz. Mert, 1994: 57). Baştan itibaren inkılaplar, laiklik temelinde tanımlanmışlardır. Ayrıca inkılapların sosyolojik olarak laik bir toplumun oluşmasını sağlamaları da beklenmiştir. Başka bir deyişle laik

anlayış sadece inkılaplara kaynaklık etmekle kalmamış, aynı zamanda özellikle yeni nesillerin inançlarına, zihniyetlerine ve gündelik hayat pratiklerine yansiyacak bir sonuç olarak yorumlanmıştır. Yeni toplum mühendisliğinin hem kaynağı hem de amacı doğrudan laikliğin sağlam temeller üzerine inşa edilmesi olmuştur.

Devletin laiklik merkezli radikalleşmesi karşısında din ve geleneğin iç içe geçtiği toplum yapısının varlığı, siyaset-toplum ilişkilerini değiştirmiş ve yeni bir boyuta taşımıştır. Radikalleşen laiklik politikaları, din ve geleneğin kaynaştığı toplumsal yapının karşısına bir anti tez olarak çıkmış ve eskiye ait olanı değiştirme iddiasını taşımıştır. Köker'e göre (2010: 169), halkın büyük bir çoğunluğunca benimsenmiş olan dinsel içerikli değerler sistemi, öncelikle siyasi iktidar bakımından sonra da arzulanan toplumsal yeniliklerin gerçekleştirilmesi açısından Kemalistler'in en etkili ideolojik rakibi olmuştur. Haliyle mevcut toplumsal yapının en önemli üreticileri olarak dini cemaatler, radikalleşen laiklik siyasetinin karşısında bir rakip gibi konumlanmışlardır. Siyasi güç resmi ideolojide olsa bile Mardin'in de ifade ettiği gibi cumhuriyetin sembolizmi kök salamayacak kadar yüzeysel kalmıştır (Mardin, 2011: 82). Cumhuriyetin kurulmasının ardından yaşanan bazı gelişmelerde laiklik üzerinden bir olağanüstü durum tanımının yapıldığı ve hakim siyasal retorikğin laiklik temelinde inşa edildiği dikkat çekmiştir. Şeyh Said İsyanı sonrasında "Takrir-i Sükun" kanununun ilan edilmesi ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) karşısında muhalif bir parti olarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) bu kanun dolayısıyla kapatılması, daha sonra yazılan inkılap tarihi kitaplarında irtica-laiklik karşıtlığı üzerinden izah edilmiştir. Öyle ki henüz anayasada devletin dininin İslam olduğu yazarken, TpCF'nin parti tüzüğünde partinin İslam'a hürmetkâr olduğu ifadesinin yer almasının kapatılmasıyla ilgisine özellikle dikkat çekilmiştir.

Laiklik-irtica gerilimine dayanan hakim iktidar retorikğinin kendisini temellendirdiği bir başka durum da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulması, üç ay kadar fırkanın faaliyetlerinin devam etmesi ve kapatılmasının ardından Menemen Olayının yaşanmasında kendisini göstermiştir. Hatta SCF'nin kurulması kararını Fethi (Okyar) Bey'e tevdi eden Gazi Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ile yeni bir siyasi partinin kurulması haberini gazetelerde mektuplaşarak kamuoyunda paylaşmıştır. Bu mektuplaşmalarda Gazi'nin yeni bir siyasi parti kurulması noktasında dikkat çektiği en önemli mesele "laiklik" olmuştur (Akın, 2012: 55). Gazi, kendisi açısından siyasi konum, ekonomik anlayış gibi konularda fikir farklılıklarının önemli

olmadığını ancak kendisinin siyasi hayatta tek taraflı olarak daima aradığı ve arayacağı temelin laiklik olduğunu vurgulamıştır. Cumhuriyetin kurucusu olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle vurguladığı laiklik, hakim siyasi retorik olarak belirlenmiştir. Öyle ki kurucuları, laiklikten ödün vermeyen isimler olmalarına rağmen SCF'nin CHF karşısındaki her muhalif hamlesi, laiklik karşıtı "irticaî" hareket olarak tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Nitekim fırkanın kendi kendini fesh etmesinin ardından patlak veren Menemen Olayında Nakşibendi liderlerinin esrar çekerek öğretmen Asteğmen Kubilay'ı öldürdükleri iddia edilmiş ve olay irticai bir kalkışma olarak kabul edilmiştir. İşin ilgi çekici bir diğer yönü ise SCF kapatılmadan önce yapılan belediye seçimlerinde Menemen'i SCF'nin kazanmasıdır. Bu olay ve devamında devletin attığı adımlar, geleneksel dini kesimlerin daha da çok kendi içlerine kapanmalarına sebep olmuştur.

Din ve laiklik meselesinin Türkiye'nin siyasi gündeminden düşmemesinin en önemli sebeplerinden birisi hakim siyasi kültürün bu ayrılık üzerine inşa edilmesidir. Takrir-i sükun kanununun ilanından itibaren demokrasinin askıya alınması, tek parti iktidarının halkı çok da hesaba almayan radikal bir yöntemle hareket etmesine sebep olmuştur (Bkz. Karpaz, 2010: 349-351). Oluşan gerilim, bir taraftan halkın geneli açısından tepeden inme gerçekleştirilen inkılapların hepsinin dini değerler alanına müdahale olarak algılanmasına sebep olurken, diğer taraftan tek parti iktidarı ve oluşan bürokrasi kendi kararları karşısındaki muhalefeti laiklik karşıtlığı ile suçlamaktan geri kalmamıştır. Bu gerilimin kültürel köklerini Osmanlı modernleşmesi üzerinden takip etmek de mümkündür. Ancak cumhuriyetin kurulmasının ardından devrimci ve jakoben tek parti iktidarıyla gerilimin daha da derinleştiği söylenebilir. Dinin kamusal alandaki varlığı, daha önceki geleneksel yapıdan farklılaşmış ve din daha çok özel alan içinde varlık bulabilmiştir. Kamusal alanda dini bir sosyal gerçeklik olarak üreten aktörlerin bir kısmı kenara çekilmiş, bir kısmı da gizli saklı bir şekilde ulaşabildikleri insanlara din eğitimi vermek için kendilerine göre stratejiler geliştirmeye çalışmışlardır. Bu durum, en temelde bir zihniyet çatışmasının sonucu olmak durumundadır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarının ekonomik açıdan zorladığı Türkiye, aynı zamanda geleneksel yapıdan yaşanan kültürel bir kopuşun sancılarını da bu yıllarda daha çetin bir şekilde yaşamıştır. Savaş sonrasında çok partili hayata geçiş, tek parti iktidarı döneminin sonunu getirirken bir taraftan da siyasi iktidarın belirlenmesinde halkın yeniden devreye girmesine sebep olmuştur. Bu da ister istemez, siyasetçilerin halkı ve halkın hassasiyetlerini daha

fazla hesaba kattıkları bir siyaset ortamının oluşmasını beraberinde getirmiştir. Ancak tek parti döneminde laikliğin din karşıtı bir ideoloji olarak uygulanması, CHP karşısında ciddi bir tepki oluşturmuştur (Bkz. Fergan, 2005; Fergan, 2013; Şan, 2012: 15). Bu yüzden CHP içinden bir grup tarafından kurulan Demokrat Parti (DP), tek parti iktidarından yorulan halkın büyük desteğiyle 1950 seçimlerinde tek başına iktidar olmuş, 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanarak on yıl aralıksız iktidarını devam ettirmiştir. CHP de bu durumun farkında hareket etmiş ve özellikle 1947 yılından itibaren katı laiklik anlayışını daha ılımlı hale getirmek üzere harekete geçmiş, hatta bazı dini cemaatlerin desteğini almak için girişimde bulunmuştur (Bkz. Özcan, 2015). Laiklik, rejimin en hassas ilkesi olarak yerinde dururken, bir ideoloji olarak laisizmin uygulanması demokrasiyle birlikte değişiklik göstermeye başlamıştır. Ancak çok partili hayata geçişle birlikte tek parti dönemine kıyasla geleneksel dini kesimler rahatlama dönemine girmişlerdir.

Türkiye’de Siyasi Kültür ve Dini Cemaatler

Türkiye’de siyasetin en temel bölünmelerinden birisi, din ve laiklik üzerinden yaşanmıştır. Bu duruma bağlı olarak CHP ve laiklik anlayışı siyasi kültürün bir tarafını oluştururken CHP karşısında konumlanan siyasi partiler ve gruplar bir diğer tarafını oluşturmuşlardır. Elbette yorum farkları vardır ancak iki ana siyasi akım bu şekilde konumlanmıştır. Bu karşıtlığın kökeni, Osmanlı’dan itibaren devam eden Türkiye modernleşmesini bürokraside temsil eden aktörler ile halk arasındaki kültürel bölünmedir. Bu iki farklı zihniyet dünyası, genel kültürel bölünmeye bağlı siyasi kültürün de bölünmesini yansıtmaktadır. Tek parti döneminin CHP’sinin laiklik anlayışı ve uygulamaları, siyasi tarihimiz ve sosyolojimiz açısından son derece önemli ve merkezi bir yerde bulunmaktadır.

Tek parti döneminde yaşanan ötelenme üzerinden motive olan dini cemaatler, demokrasinin sağladığı imkanlarla siyaset alanında genelde CHP karşısında hareket etmişlerdir. Her ne kadar Ticaniler gibi 1950 seçimleri öncesinde CHP ile anlaşma yoluna gidenler olmuşsa da dini cemaatlerin ve tarikatların büyük çoğunluğu DP’yi desteklemiştir. Nitekim DP dönemi, dini alanda özgürlüklerin nispeten arttırıldığı ve gelenekle bağ kurarak varlıklarını sürdüren dini cemaatlerin büyüdüğü ve güçlendikleri bir dönem olmuştur. Özellikle Nakşibendiliğe bağlı dini cemaatlerin Türkiye sağ siyasetinin en önemli destekçilerinden olmaları ve siyasi kültürde önemli bir yer işgal etmeleri manidardır. Ne var ki 27 Mayıs 1960’tan itibaren yaşanan

darbeler, tek parti dönemine ve laiklik anlayışına referansla gerçekleşmiş ve laiklik retoriği darbelerin olmazsa olmaz söylemlerinden birisi olarak daima dikkat çekmiştir. Diğer taraftan askeri ve sivil bürokratlar tarafından sivil siyaset alanına yapılan müdahaleler, siyasi kültür bölünmesinin üretilmesine ve bürokratik alanının dindarlar açısından kapalı ya da kendileri olarak var olamayacakları bir alan olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu durum, atanmışlar ile seçilmişler arasında devam eden bir gerilim olarak kendisini göstermiştir.

Darbelerle sık sık kesintiye uğrayan çok partili hayat, dini cemaatler ve gruplar açısından farklı dönemlerde farklı tarzlarla kendilerini ifade etme durumunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü vurguları değişmekle birlikte bütün darbe dönemlerinde din ve laiklik meseleleri bir şekilde gündeme gelmiş ve dini cemaatler ve gruplar konjonktüre bağlı olarak darbe ortamında ve sonrasında yeniden devam eden çok partili hayatta nasıl hareket etmeleri gerektiğini hesap etmişlerdir. Özellikle 28 Şubat darbesi doğrudan dini cemaatleri ve grupları hedef almıştır. Dönemin başbakanı Necmettin Erbakan'ın dini cemaat liderlerine başbakanlıkta bir iftar vermesi o dönemde çokça konuşulan ve tartışılan bir mesele olmuştur. Ardından bir cemaat liderinin genç bir kızla ilişkisinin medyaya yansıtılması ve aylarca dini cemaatlerin siyasetin ve medyanın en önemli gündem maddesi haline gelmesine sebep olmuştur. 28 Şubat 1997 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu tavsiye kararları sonrasında Refah Partisinin koalisyon hükümeti düşmüş ve partiye kapatma davası açılmıştır. Bir süreç olarak 28 Şubat, tıpkı tek parti döneminde olduğu gibi katı bir laiklik baskısının dini cemaatler ve gruplar üzerinde yeniden yaşanmasıyla sonuçlanmıştır.

Darbelerden sonra tekrar demokrasiye dönüldüğünde dini cemaatler güçlü oy potansiyelleri dolayısıyla siyasilerin kolayca vazgeçemeyecekleri alternatifler olarak kabul edilmişlerdir. Dini cemaatlerin Türkiye siyasetinde görünümleri DP döneminde başlamış ve özellikle 1960'lı yıllardan itibaren daha da artmıştır. Burada hem siyasetçiler açısından hem de dini cemaatler açısından karşılıklı bir güç ve fayda ilişkisinin varlığı dikkat çekicidir. Öyle ki bu güç ve fayda dinamiği, Türkiye'deki genel siyasi kültürün önemli temellerinden birisidir. Çünkü aşağı yukarı bütün genel seçimlerin başlıca konularından birisi din meselesi olmuştur. Başka bir deyişle siyasetin şekillenmesinde ve sürdürülmesinde din merkezi bir konumda bulunmuştur. Haliyle dini cemaatler, dinin sosyal gerçeklik alanını üreten önemli yapılar olduklarından siyaset ile din arasındaki ilişkinin merkezinde bulunmuşlardır.

Türkiye’de siyaset kendi içinde demokrasi üzerinden değişim yaşarken, sosyolojik olarak kırsal bölgelerden kentlere doğru bir hareketlilik başlamıştır. Dini cemaatlerin bu hareketlilik açısından da önemli bir yerde olduklarını tespit etmek mümkündür. Büyük kentlere göç ederek yerleşen insanların aidiyet hissettikleri dini değerleri yaşanmaları kendileri açısından önemli bir sosyolojik mesele olarak belirlemiştir. Dini cemaatler, halkın büyük çoğunluğu açısından geleneksel ve dini değer alanının meşru üreticileri olarak kabul edilmiş ve göç hareketliliğinin geçiş sürecinde önemli aktörleri konumuna gelmişlerdir. Ancak bu değişim ve göç süreci, dini cemaatler açısından da gelenekselliği bozucu ve dönüştürücü etkileri beraberinde getirmiştir. Öyle ki tek parti iktidarı döneminde yaşanan ötelenmeden meşruiyetini alan dini cemaatler, kentlere göç eden nüfusun artışına bağlı olarak sadece nicelik açısından büyümemişlerdir. Aynı zamanda bu gruplar, ekonomik ve beşeri sermayelerini de arttırmaya başlamışlardır. Sadece kırsal bölgelerden kentlere göç eden aileler açısından değil, aynı zamanda daha küçük kentlerden daha büyük kentlere eğitim ya da çalışma amaçlı çocuklarını gönderen aileler de kendi aidiyet duydukları değerlerinin üretilmesi açısından bu cemaatlere ihtiyaç duymuşlardır. Kamusal alanın ve bürokrasinin kendilerine yabancı bir alan olarak ürettiği belirsizlik ve kaygı, dini cemaatleri kendi değerlerinin üretilmesi ve yeniden üretilmesi noktasında önemli alternatifler olarak ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle bu ilişkinin karşılıklı bir ihtiyaç ilişkisi olarak devam ettiği söylenebilir.

Türkiye’de dini cemaatlerin önemli bir kısmı, açık sivil toplum kuruluşlarından çok siyaset ile faydacı temelde ilişki kuran, belli görünümlere sahip oldukları gibi kendi içlerinde işleyişleri kapalı mekanizmalar olarak var ola gelmişlerdir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi bizatihi sosyolojik olarak “cemaat” olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü cemaat ilişkileri sosyolojik olarak güç ilişkilerini, rol dağılımını epistemik bir hiyerarşi üzerinden kurmaktadır (Bkz. Arslan, 2007). Diğer taraftan bu kendi içinde kapalı yapılanmanın oluşması, Türkiye modernleşmesi boyunca kamusal alanın ve din algısının değişmesiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle cumhuriyet sonrasında modernleşmenin temel dinamiği haline getirilen ve radikalleşen laiklik anlayışı, dini cemaatlerin hâlâ süren içe kapanmalarını, yer altına çekilmelerini ve bir yönüyle gizli örgütlenme haline gelmelerini sağlamıştır. Var oldukları bilinen, ancak varmış gibi gözükmeyen; çok fazla sayıda insanın aidiyet duyduğu ve ilişki halinde olduğu bilinen, ancak bilinmezden gelen yapılar olarak cemaatler açısından tuhaf bir durum ortaya çıkmıştır. Üstelik yaşanan radikal ötelenmeye referansla bu durum, kendi

meşruiyetini üreten bir durum olarak da kabul edilmiştir. Ayrıca “mış” gibi yapma üzerine inşa edilen bu zihniyetin temsilcileri, siyasetle ilişki kuran, güya siyasetten uzak duran bir söylem de inşa etmişlerdir.

“Mış” Gibi Yapma, Cemaatten Terör Örgütüne: Fethullahçılık

Yukarıda genel hatlarıyla vurgulanan tarihsel ve sosyolojik tespitler dolayısıyla Türkiye’de laiklik, dini cemaatler ve siyaset ilişkisinin oluşturduğu siyasi kültür tasvir edilmeye çalışılmıştır. Türkiye’nin yakın tarihine bakıldığında bir dini cemaatin oluşması, büyümesi ve bürokraside etkin hale gelmesinde kendisi adına ürettiği meşruiyetin temeline radikal laiklik anlayışına bağlı olarak ürettiği dindarların ötelenmesi söylemini yerleştirdiği görülebilir. 1960’lı yıllarda İzmir’de öğrenci yetiştirme iddiasıyla vaiz Fethullah Gülen etrafında başlayan cemaat örgütlenmesi, zamanla dersanelerin açılması ve Türkiye’ye yayılması, dergi, gazete, radyo ve televizyon gibi iletişim araçlarının, bankacılık ve finans kurumlarının açılması, yurtdışında okullar kurulması üzerinden ulusal ve uluslararası büyük bir potansiyele ulaşmıştır (Bkz. Yavuz, 2004: 304-307). Örgüt içinde yetişen üniversiteli elemanların askeri ve sivil bürokratik kurumlara yerleştirilmeleri sonucunda topyekun bir güce dönüşmüştür. Gizlilik, bu örgüt açısından başından itibaren temel yöntem olarak dikkat çekmiştir. Çakır, 1989 yılında İslami tarikatlar ve cemaatler üzerine yaptığı çalışmada bu cemaatin gizlilik yöntemine ve devlet kadrolarında yer almasına dikkat çekmiştir. Yazar çalışmasında özellikle cemaatin büyümesinin “ileride kendine güveni geldiğinde siyasi iktidara sahip olma” arzusunu ortaya çıkarabileceğine, en azından böyle bir ihtimalin teorik olarak varsayılması gerektiğine işaret etmiştir (Çakır, 2014: 116). Gizlilik ve gizem, başından itibaren örgütün en önemli sosyolojik üretenleri olmuştur. Öncelikle örgüt lideri etrafında bir gizem oluşturulmuştur. Müritlerinden farklı olduğu ve seçilmiş olduğu gibi inançlar cemaat içinde sürdürülen enformasyonun önemli boyutlarından. Öyle ki kendisinin mehdi olduğuna inananların çok olduğu bilinir ancak bu inanç örgüt dışında dile getirilmez. Hem örgüt lideri üzerinden hem de İslam tarihinden anlatılan hikayeler, örgüt içi dayanışmayı sağlayan en önemli araçlardır. Hurafelere, uçtu-kaçtıllara dayanan ve Gülen’in peygamberlerle, sahabelerle görüştüğü gibi iddiaları içeren pek çok hikaye hem kitaplarda yer almış hem de kasetler yoluyla kitlelere ulaştırılmıştır. Yaptığı sohbetlerde ve yazdığı kitaplarda peygamberle görüşmelerini nakletmesi, örgütün lider kültürüne iman etmiş mensupları tarafından heyecanla karşılanı gelmiştir. Ağlamalı, bayılmalı vaazlar,

cemaatin galeyana getirilmesi, birden vaaz verilen camide sadece kendisinin görebildiği peygamberin belirmesi gibi pek çok olay, örgüt içindeki sosyalleşmenin üretilmesinde etkili olmuştur. Cemaatlerin içindeki epistemik hiyerarşi dolayısıyla müritlerin çok büyük bir kısmının sadece kendilerine verilenler üzerinden enformasyon sahibi olabildikleri bir yapı oluştuğu için pek çok insanın “acaba aldatılıyor muyuz” gibi bir soruyu gündemlerine almaları bile cemaatin ürettiği bir zihinsel otokontrol sistemiyle engellenmiştir. Bu otokontrol süreci karşılaşılan bazı olaylarda ve durumlarda akılları ve vicdanları “benim göremediğim ve bilemediğim bir hikmeti elbette vardır” denilerek susturan bir sosyal psikolojik tatminin sağlanmasıyla devam etmiştir. Öyle ki yaşanan olağanüstü dönemlerde örgüt liderinin verdiği fetvalar, kendi inandıklarıyla çelişse bile bu mekanizma işletilerek müritlerin bağlılığı devam ettirilmiştir.

Örgütün en önemli motivasyonlarından birisi, yıllardır dindar kimlikleri dolayısıyla ötelenmiş insanların daha önce elde edemedikleri pek çok imkanı çocuklarına sağlamış olmasıdır. Dedelerine ya da babalarına nasip olmayan pek çok imkan bu örgütle ortaokul ve lise yıllarında tanışan çocuklara ve gençlere nasip olmuştur. Üniversitelerde okumuşlardır, askeri yüksekokullara girmişlerdir, bürokraside kendilerinden önceki nesillerin hayal dahi edemeyecekleri yerlere ulaşmışlardır. Elde edilen bu kazanımların ve bu kazanımlar dolayısıyla kitlelerde sağlanan motivasyonun cemaatin büyümesinde son derece kritik bir yerde bulunduğu kabul edilebilir. Bu kazanımların iki yönü bulunduğu da belirtilmelidir. Aileler ve bu cemaate dahil olanlar açısından bir yandan “alını secde gören” bir grubun içinde bulunmanın sağladığı din açısından bir kazanım söz konusudur. Bir yandan da okumak ve meslek sahibi olmak dolayısıyla bu dünyada elde edilen bir itibardan bahsetmek mümkündür. Cemaate mensubiyet, üyeler açısından iki dünya için de kazançların elde edildiği bir zihniyetin oluşmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Türkiye’de var olan üniversite sınav sistemi, dershaneler üzerinden milli eğitime alternatif bir sistemin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve Fethullahçı cemaatin en önemli yayılma yolu olmuştur.

Yukarıdaki tespitlerden böyle bir cemaatin meşru sınırlar içinde ve dindar kimlikleri dolayısıyla ötelenen toplumsal kesimlerin mobilizasyonunu sağladığı zannedilebilir. Böyle bir algı operasyonu yıllarca başarılı bir şekilde yürütüldüğü içindir ki cemaat sadece eğitim alanında değil, medya, sanayi, ticaret, bürokrasi vb. her alanda büyümeye devam etmiştir. Ancak Fethullahçı cemaat meşru sınırlar içinde algılanmasını başarılı bir şekilde

sürdürmüştür. Özellikle yurtdışında faaliyet gösteren okulların yayılması ve kamuoyuna sunulmuş biçimi örgütü her kesim açısından meşru kılan bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Sonrasında “Türkçe Olimpiyatları” adındaki gösteriler, Türkiye’nin yüzyıllardır sağlayamadığı bir lobcilik faaliyetini bu örgütün başardığı algısını üretmede son derece etkili olmuştur.

İlgililer açısından ve özellikle Türkiye’deki diğer İslami gruplar açısından Fethullah Gülen’in ortaya çıkışı ve cemaatinin büyümesi pek çok soru işaretini beraberinde getirmiştir. İslami duyarlılıklara sahip kesimlerin bazı kriz dönemlerinde Fethullahçı örgütle anlaşamadıkları ve bu örgüte şerh düştikleri de vakıadır (Bkz. Çakır, 2014: 112-115). Cemaatine emir vererek 1977 yılındaki Yüksek İslam Enstitüleri boykotunu kırması, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında aranmasına rağmen rahat bir şekilde vaazlarına devam etmesi ve darbe lehine yazılar kaleme alması, 1989 yılında başörtüsü yasaklarını protesto yürüyüşlerini eleştiren ve başörtülülere suçlayan bir vaaz vermesi, dindar insanlar açısından çok önemli bir kriz dönemi olarak ortaya çıkan 28 Şubat sürecinde tamamen darbe destekçisi olması, 1998 yılından itibaren üniversitelerde tekrar başlayan başörtüsü sorununa karşı müritlerine baş açma fetvası vermesi ve başörtüsü direnişine darbe vurması, dinler arası diyalog konusunda attığı adımlar, Filistin ile ilgili konularda özellikle örgüte ait medyanın sürekli İsrail’i savunan bir dil kullanması gibi pek çok olay, İslami kesimde hem Gülen’in şahsı hem de cemaati açısından soru işaretleri oluşmasının sebepleri olarak sayılabilir. Bu soru işaretleri oluşmuşsa da sonuçta örgütün dini referanslı bir cemaat görünümüne sahip olması, örgüt hakkında insanların kesin ve net yargılarda bulunmalarını engellemiştir. Bilindiği gibi toplumumuzda böyle bir yargıda bulunmanın İslami açıdan da doğru olmadığına inanılır. Sonuçta cemaat evleri ve yurtları namaz kılınan, Kur’an okunan, mensuplarının ibadet konusunda titiz oldukları söylenen yerler olarak biline gelmiştir. Gülen’in seçkin bir insan olması kabulü, peygamberle görüşme hikayeleri, sürekli vaazlarında ağlaması ise diğer dini cemaatler ve gruplarda da karşılaşılabilen olağan (?) durumlar olarak kolayca kabul edilebilmiştir ve çokça da sorgulanıp dile getirilmemiştir. Başka bir deyişle, Gülen ve örgütü bir yönden de geleneksel İslam yorumlarına dayanmanın sağladığı bir güven ortamında faaliyetlerine devam etmişlerdir. Nitekim “Allah rızası” retoriği, örgütün hem kendi içindeki müritleri hem de örgüte maddi himmet sağlayan dışarıdaki hayırsever vatandaşları motive etmede başvurulan temel söylem olmuştur.

Kemalist laiklik anlayışına bağlı olarak dindar insanların bürokraside bazı engellemelerle karşılaşmaları, Gülen ve örgütü hakkında laik rejim temsilcilerinin eleştirileri ve uyarıları, İslami kesimlerde bu insanlar dindar oldukları için kendilerine haksızlık yapıldığı algısını kolaylıkla üretebilmiştir. Özellikle örgüt 28 Şubat sürecine destek olmasına rağmen ulusalcıların hedefinde olmuştur. Gülen'in bir mahrem toplantıda müritlerine kendilerini gizleyerek devletin kılcal damarlarına sızmaları ve harekete geçmek için acele etmemeleri yönündeki öğütlerini içeren video görüntüleri sonrasında başlayan karalama kampanyalarına tepki gösteren gruplar arasında bugün onunla en sert mücadeleyi veren dindar gruplar da bulunmuştur. O dönemde video kayıtlarının montaj olduğu, laiklik vurgusuyla Gülen'i ve cemaatini hedef alanların onun dindar kimliği dolayısıyla böyle işlere kalkıştıkları bugün bu örgütü düşman ilan eden pek çok farklı kesim tarafından sıkça dile getirilmiştir. Gülen ve örgütü bir taraftan Kemalist laiklik anlayışının dindarları öteleme siyasetini başarılı bir şekilde bir strateji olarak kullanmışlar ve kendi hareketlerine tahvil etmişlerdir. Sonuçta dayandıkları sosyolojik taban bu ötelenmeyi yaşayan taban olmuştur ve bu kesimin yaşadığı ötelenme, örgütün bürokratik konumlar elde etmek için yaptığı manevraların mazur görülmesine sebep olmuştur.

Gülen, kendisi ile yapılan röportajlarda reddetmesine rağmen (Bkz. Kara, 2014: 353-357) örgütün devlete sızma konusu öteden beri konuşulan bir meseledir. İlk defa 1986 yılında Nokta Dergisinde Kuleli Askeri Lisesi'nden 33, Bursa Işıklar Askeri Lisesi'nden 16, İzmir Maltepe Askeri Lisesi'nden de 17 öğrencinin Fethullahçılarla ilişkileri dolayısıyla okuldan atıldıkları, 100 civarında askeri lise öğrencisine ihtar verildiği, astsubay okullarından da atılanların ve ihtar verilenlerin olduğu haber yapılmıştır (Çakır, 2014: 111). Bu olay dolayısıyla örgütlü bir şekilde öğrencilerin dersanelerde bu okulların sınavlarına hazırlandıkları, soruların sızdırıldığı ya da askeri okullara girmeleri kurallar gereği mümkün olmayanlar için de bazı gayri resmi işlerin yapıldığı iddia edilmiştir. Ruşen Çakır, bu olay üzerine askeriyenin bu cemaatle bağı olmayan dindar insanların da üzerine gittiğini ve dindarların askeri okullara girmesiyle ilgili daha da fazla tedbir almaya başladığını nakleder. Ordunun laiklik hassasiyetine bağlı olarak askeri okullara alımlarda yapılan mülakatlarda dindar insanların elendikleri halk arasında da bilinen bir vakiadır. Her darbenin bir şekilde laikliği koruma iddiası taşıması, darbe sonrasında demokrasiye dönüşle birlikte askerlerin istedikleri sonuçların ortaya çıkması da halk ile asker arasında geleneksel hale geldiği düşünülen bir kopuşun sürekliliğini sağlamıştır. Halk ile ordu arasında din ve laiklik anlayışları

üzerinden oluşan bu mesafe, Fethullahçı örgütün kullandığı önemli bir fırsata dönüşmüştür. Örgüte bağlı askeri ya da sivil bürokrasi temsilcilerinin laik rejimin baskısı dolayısıyla dini hayatlarını açıktan yaşayamadıkları, eşlerinin başlarını açtıkları, kendilerine alkollü içki içmek ve ima yoluyla namaz kılmak için örgüt lideri tarafından izin verildiği halk tarafından da duyulan olaylardır. Örgüt lideri tarafından büyük ve ulvi olarak tanımlanan idealler uğrunda namaz ve oruç gibi ibadetlerin bile yapılmamasına fetvalar verilmesi de halk arasında söylenen, duyulan işler arasındadır. Hatta birçok insan örgütün bürokrasiye sızmasını “ne yapsınlar, engelleniyorlar, mecbur kalıyorlar” gibi kabullenme sözleriyle karşılaşmışlardır. Böylece Kemalist laiklik anlayışının dindarları öteleme ve bürokratik alandan uzaklaştırma siyasetleri, örgütün İslami olmayan ancak İslam adına gerçekleştirdiklerini iddia ettikleri faaliyetlerine bir meşruiyet zemini sağlamıştır.

15 Temmuz Darbe Kalkışmasında Fethullahçılık-Laiklik İlişkisi

AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesini sağlayan birkaç önemli kırılma noktası olaydan bahsedilebilir. Recep Tayyip Erdoğan'ın yasaklı olduğu ve milletvekili adaylığının Yüksek Seçim Kurulu tarafından reddildiği 3 Kasım 2002 seçimlerinde %34 gibi bugünkü oy oranlarıyla kıyaslandığında düşük bir oy oranıyla AK Parti'nin iktidara gelmesi, 28 Şubat sürecinde halkın rejime karşı daha önceki darbe süreçlerinde olduğu gibi tepkisinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Seçimden bir buçuk yıl önce, 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ve sonrasında oluşan siyasi istikrarsızlık da 28 Şubat sürecindeki halkın yorgunluğuna eklenmiştir. Son olarak popülist bir siyaset tarzıyla 2002 seçimlerinden birkaç ay önce kurulan ve beklenmedik bir şekilde % 7 civarında oy alan Genç Parti (GP) bu oy oranıyla, sadece AK Parti ve CHP'nin %10 barajını geçmesine, Doğru Yol Partisi'nin %9; Milliyetçi Hareket Partisi'nin ise %8 oy oranında kalmalarına ve mecliste temsil edilmemelerine sebep olmuştur.

AK Parti'nin kurucularının çok büyük bir çoğunluğu Fethullahçı örgüt ile arası iyi olmayan Milli Görüş geleneğinden gelmelerine rağmen o yıllarda Milli Görüş geleneğinden koştukları iddiasında olmuşlardır. 28 Şubat sürecinde zirveye ulaşan ve pratikte kendisini Kur'an Kursları, İmam Hatipler, katsayı ve başörtüsü meseleleriyle gösteren Kemalist laiklik anlayışının kamusal alandaki dindarlara yönelik engellemelerinin kaldırılması beklentisi, AK Parti'yi iktidara taşıyan kitlenin en önemli beklentilerinin başında gelmiştir. Ne var ki bu meseleler kolay bir şekilde çözülememiştir. 28 Şubat

sürecinde ve sonrasında AK Parti iktidarında gücünü en fazla arttıran ve her alanda yayılan dini cemaatlerin başında Fethullahçılar gelmiştir. 1999 yılında hakkında açılan davalar üzerine Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşen Fethullah Gülen ve örgütü açısından 28 Şubat süreci önemli bir büyüme imkanı sağlamıştır. Öncelikle örgüt kendi müritlerini İmam Hatiplere göndermediği için ve bayan müritlerine üniversitede okurken ve kamuda çalışırken başörtülerini çıkarabilecekleri ruhsatını verdiği için ciddi bir kayıp yaşamamıştır. Diğer taraftan dindarların din eğitimi ve özellikle üniversite eğitimi için duydukları kaygılar cemaati her kesimden dini hassasiyetlere sahip insanlar için birden önemli bir alternatif haline getirmiştir. AK Parti'nin hükümetteki ilk döneminde 28 Şubat zihniyetiyle sürekli karşı karşıya gelmesi, sürecin devam etmesini sağlamıştır. Böylece Fethullahçı örgütün lehine bir gelişme süreci AK Parti döneminde de devam etmiştir. Elbette bunda AK Parti hükümetinin ve ona destek veren seçmenlerin kendi dışlanmışlıklarına benzer bir şekilde söz konusu cemaat görünümlü örgütün de aynı gerekçelerle rejim tarafından dışlandığını varsaymalarının önemli bir payı vardır. “Alın secde gören insanlar, Allah rızası için çalışanlar” şeklindeki söylemler, örgütün dindar kesim tarafından olumlu olarak algılanmasına sebep olduğu gibi genelde duyulan örgüt üyelerinin bürokrasiye sızmaları da aynı refleksle normal görülmüştür.

AK Parti'nin Fethullahçı örgütle ilişkisi, pek çok akademik çalışmada farklı yönleriyle incelenebilecek geniş bir konudur. Bu makale, laiklik meselesine odaklandığı için kendi sınırları içinde kalma iddiasındadır. Çünkü AK Parti'nin yaşadığı 2007 yılında “367 Krizi” olarak siyasi tarihimize geçen cumhurbaşkanlığı seçim krizinde, 2008 yılında başörtüsü serbestliği ile ilgili yapılan düzenleme sonrasında partinin kapatılması için açılan dava ve geniş çaplı anayasa değişikliğini içeren 2010 referandumunda laiklik meselesi gündemi belirlemeye devam etmiştir. Başka bir deyişle Kemalist laiklik anlayışının dindar kesimler açısından ürettiği “olağanüstü hal” hem bir zihniyet olarak hem de pratikte güçlü bir şekilde yaşamaya devam etmiştir. Bu siyasi anlamdaki olağanüstü hali kaldıracağı ve Türkiye'ye bir açılım sağlayacağı kabulüyle AK Parti ile örgütün ittifak yaptığı düşünülmüştür. Kemalist ve ulusalcı laisizmin bürokraside darbe alacağı düşünülen bu dava boyunca dindar, liberal ve demokrat çevreler de Türkiye'nin bir yol ayrımında olduğuna samimiyetle inanarak destek vermişlerdir. Ancak Ergenekon meselesi, Fethullahçı örgütün kendisine bürokraside alan açması hedefinin en kritik aşamalarından birisi olmuştur.

AK Parti ile Fethullahçı örgütün arasının açılması bir iktidar çatışmasıdır. Ne var ki söz konusu örgüt, özellikle 2010 referandumu sonrasında özellikle yargı ve emniyette hakim olmaya başlamıştır. Dikkat edilecek olursa, Türkiye modernleşmesi bürokrasi üzerinden gelişmiş bir modernleşmedir. Fethullahçı örgüt sivil siyaset aktörleriyle pragmatist bir ilişki kurarken asıl yatırımını bu alana değil, bu alanda kurduğu ilişkileri de kullanarak bürokrasiye yapmıştır. Üstelik bunu sivil toplum alanında hareket eden iyi niyetli, hoşgörülü, diyaloga açık bir örgütlenmemiş gibi göstermeyi de başarmıştır ve pek çok akademisyen, gazete yazarı ve kanaat önderi bu durumu destekleyecek yazılar kaleme almışlardır (Bkz. Yıldırım, 2011: 137-173). Halbuki siyasi kültürümüz açısından seçilmişin konumu başbakan bile olsa net değildir. 2012’de MİT müsteşarının savcılık tarafından ifade vermeye çağırılmasıyla başlayan süreç, 17 ve 25 Aralık 2013 tarihlerinde hükümeti ve doğrudan Recep Tayyip Erdoğan’ı hedef alan iki savcılık operasyonu ile tam bir krize dönüşmüştür. 30 Mart 2014 yerel seçimlerinden ve 10 Ağustos 2014 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden AK Parti’nin ve Tayyip Erdoğan’ın istediklerini alarak çıkmaları ve cumhurbaşkanının sürekli olarak örgütü bir “terör” hareketi olarak tanımlaması kamuoyunda işin abartılıp abartılmadığıyla ilgili tereddütlerin oluşmasına sebep olmuştur. Üstelik cumhurbaşkanının ısrarla örgütle mücadeleye devam etme üzerine siyasi söylemini geliştirmesi, pek çok insan için 15 Temmuz darbe kalkışmasıyla ancak anlam bulabilmiştir.

Darbenin tamamen Fethullahçı örgütün ordu içindeki üyeleri tarafından mı gerçekleştirildiği, yoksa cumhurbaşkanından ve hükümetten rahatsız olan başka bazı gruplarla ittifak yapıp yapmadıkları ve dış bağlantılar ile ilgili sorular zamanla cevapları bulunabilecek sorulardır. 15 Temmuz 2016 tarihinde akşam saatlerinde başlayan darbe girişiminde TRT’de okutulan darbe bildirisinin yeniden laiklik vurgusu yapması dikkat çekmiştir. Makalenin ekinde verilen sözde darbe bildirisinin tam metni, daha önceki askeri darbe bildirileriyle benzerlikler taşımaktadır. Bildiride laiklik, Atatürk, cumhuriyetin kazanımları, NATO’ya bağlılık, seçilmişlerin anayasa ve hukukun dışına çıkmaları gibi vurgular öne çıkmıştır. Makyavelist bir yapılanma olarak Fethullahçı örgüt, Türkiye’de uygulana gelen laisizm siyasetini kendisini meşrulaştıran bir araç olarak ustalıkla kullanmış, hatta kendi meşruiyetini bu siyaset üzerinden inşa etmiştir. Bu yüzden bildiride laiklik vurgusu yapılması sadece bir takiyye örneği olarak görülemez. Örgüt, kendi meşruiyeti için Kemalist laiklik anlayışına ve uygulamalarına muhtaçtır; çünkü elde

ettiklerinin önemli bir kısmını bu laiklik anlayışının ve uygulamalarının tarihsel ve sosyolojik sonuçlarına borçludur.

Darbe kalkışması sonrasında başlayan tartışmalarda dini eğitim ve laiklik meselesi her darbe döneminde olduğu gibi gündeme getirilmiştir. Kemalist laiklik anlayışının savunucuları ulusalcı pek çok emekli asker, gazete yazarı ve kanaat önderi, din eğitiminin bir problem olduğunu ve tekrar cumhuriyetin laik eğitim siyasetine dönmenin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapan konuşmalar yapmışlar, yazılar kaleme almışlardır. Bu tespitlerin haklılık payı bulunan tarafları vardır. 2010 KPSS skandalının ortaya çıkması, bu sınavda sorulan sorulara tamamen doğru cevap verenlerin neredeyse tamamının Fethullahçı olmaları, başka kurumlarda da yükselmelerde ve kadrolaşmalarda benzer şeylerin yaşanması dikkatle üzerinde durulması gereken bir insan tipinin aramızda yaşadığını ve sosyolojik olarak üretildiğini ortaya koymaktadır. Hiçbir dinin ve vicdani ilkenin kabul edemeyeceği böyle gayri ahlaki durumların yaşanmasının yanında, daha da vahimi, aldıkları emirleri sorgulamadan tankları insanların üzerlerine sürenlerin, masum insanların üzerlerine ateş açanların, savaş uçaklarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni bombalayanların ve sonuçta yüzlerce insanın ölümüne, binlercesinin de yaralanmasına sebep olanların üstelik buldukları yeri "Allah rızası" diyerek dini bir söylemle tanımlamaları ve meşrulaştırmaları, bazı kesimler açısından din eğitimi meselesinin son derece problemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, şeyhlerinden ve büyüklerinden gelen emirleri asla sorgulamadan harekete geçebilecek ve şiddet odaklı pek çok eylemi gerçekleştirecek bir insan tipi başka dini tarikatlarda ve cemaatlerde de yetişebilecek bir tiptir. Bu tartışmalar etrafında sorulması gereken soru şudur: Kemalist laiklik uygulamaları böyle bir insan tipinin yetişmesini engelleyebilir mi? Fethullahçı örgütün iki yüzlülüğü, gizli yollarla bir yerlere gelme halini toplumun büyük bölümü açısından meşrulaştıran en önemli temellerden birisi Türkiye'deki jakoben laisizm olmuştur. Bu sembolik laiklik anlayışı, insanları olduğu gibi kabul eden bir anlayış olmadığı gibi aynı zamanda kendi "görünüş ve hayat tarzı" standartları üzerinden tanımlamıştır. Söz konusu örgüt de görünüş ve hayat tarzı açısından kolaylıkla fetva alarak takiyecilikle devleti ele geçirme operasyonunu yıllarca süren bir plan olarak gerçekleştirmek amacıyla olmuştur. Bu yüzden aynı zamanda savunuların zihniyetinde kendisi de bir din ve ideoloji gibi kurumsallaşan Kemalist laiklik anlayışının da sorgulanması gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye modernleşmesi boyunca, Osmanlı İmparatorluğunun son yüz-yılından itibaren atılan adımların Türkiye’de laikliğe doğru devam ettiği iddia edilebilir. Tek partili yıllarda cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesinin bir devamı olduğu gibi genelde Türkiye modernleşmesinin daha da radikalleştiği bir dönem şeklinde yorumlanabilir. Resmi ideoloji merkezli tarih yazımında inkılaplar, laikliğin devlet ve toplum hayatında benimsenmesi için atılmış önemli adımlar olarak kabul edilmiştir. Gerçekten de laikliğin Türkiye cumhuriyetinin en önemli ilkesi ve resmi ideolojinin yumuşak karnı olduğu, zamanla pek çok siyasi olay dolayısıyla net bir şekilde görülmüştür. Laikliğin kurumsallaşması adına gerçekleştirilen radikal politikalar, geleneksel dini cemaatlerin ve grupların yer altına çekilmelerine sebep olmuştur. Böylece Türkiye, modern olanın laik olana eşdeğer; gelenekselin ise dinî karakterli ve modern olanın karşısında tanımlandığı bir durum ile karşı karşıya kalmıştır. Siyasi kültürde irtica-laiklik gerilimi üzerine inşa edilen bu anlayış, yüzyıllardır geleneksel sosyal yapının üretkenleri olan geleneksel dini cemaatleri ve grupları sahnenin dışına itmiştir. Bugün varlığını sürdüren dini grupların önemli bir kısmı, tek parti döneminde izlenen laiklik siyasetinin karşısında konumlandıkları gibi öğretilerini takip ettikleri dini önderlerin de bu dönemin ötelenmesi karşısında bir varoluş mücadelesi verdiği tespit edilebilir. Çok partili hayata geçiş ve demokrasi, dini cemaatler ve Türkiye’de siyasi kültür açısından yeni bir döneme girilmesine sebep olmuştur. Bu değişimle birlikte dini cemaatler ve gruplar, siyasi partilerin daha da çok dikkate aldıkları yapılar olarak dikkat çekmişlerdir. Bir taraftan da dini cemaatler ve gruplar, bu değişimden kendileri için fayda elde etmek ve faaliyetlerini daha da genişleterek sürdürmek arzusunda olmuşlardır. Ancak siyasi tarihimizde askeri darbelerle ve hukuki müdahalelerle demokrasi tecrübesi aralıklarla kesintiye uğramıştır. Bütün askeri müdahalelerde bir şekilde laiklik ile birlikte resmi ideoloji vurgusu yapılmıştır. Özellikle 28 Şubat 1997 tarihinde MGK kararları dolayısıyla gerçekleşen darbe, doğrudan dini cemaatleri ve grupları hedef almıştır. 1960’lı yıllardan itibaren faaliyetlerine başlayan, 1980’lerden itibaren toplumda ciddi bir yayılma imkanı bulan Fethullahçılık, 1990’lı yıllarda pek çok sektörde varlık göstermiş ve uluslararası bir büyüme sağlamıştır. 28 Şubat sürecine destek veren Fethullahçı örgüt, bir yandan da resmi ideolojinin katı laiklik siyasetini dindar kesimler nezdinde kendisini meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanmıştır. 28 Şubat sürecinde ve ardından AK Parti döneminde de büyümesini sürdüren örgüt, bu dönemde özellikle bürokraside etkin olmaya ve güçlenmeye devam etmiştir.

Gizliliğin ve takiyeciliğin yöntem olarak kullanılabilirdiği örgüt, 2012 yılından itibaren hükümet ile çatışmaya başlamış, 17 ve 25 Aralık 2013 tarihlerinde yargı üzerinden hükümete müdahale etme girişiminde bulunmuştur. Bu olaylardan sonraki seçimlerde de halk desteğini koruyan AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan, son olarak 15 Temmuz 2016 tarihinde akşam saatlerinde eski tarzda bir askeri darbe girişimi ile karşı karşıya kalmışlardır. Darbe gerek yapılaş tarzı; gerekse TRT'nin işgalinin ardından zorla okutulan darbe metnindeki vurgularla resmi ideolojinin reflekslerini yansıtmıştır. Bir dinî cemaat olarak görülen ve geleneksel dini referansları kullanan bir örgütün sivil insanları katleden, meclis başta olmak üzere devlet kurumlarını savaş uçaklarıyla bombalayan bir darbeye bulunması, din eğitimi ve laiklik tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. 15 Temmuz sonrası laiklik tartışmaları, Fethullahçı örgüte referansla ulusalcı Kemalist anlayış temsilcilerinin resmi ideolojinin laiklik anlayışını ve uygulamalarını meşrulaştırma çabalarını da ortaya çıkarmıştır. Halbuki resmi ideolojinin laiklik anlayışının ve uygulamalarının bu türde bir örgütlenmenin ortaya çıkmasındaki rolü görmezden gelinemez. Özellikle Fethullahçı örgüt açısından söz konusu laisizm uygulamaları oldukça merkezi bir yerde bulunmaktadır. Bu yüzden bu konunun örgüte ve 15 Temmuz'a ilişkin analizlerde dikkate alınması son derece önemlidir.

Ek:

15 Temmuz Darbe Kalkışmasında TRT'de Okutulan Sözde Darbe Bildirisi Metni

“Bu metnin, tüm Türkiye Cumhuriyeti kanallarında yayınlanması Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir isteği ve emridir. Türkiye Cumhuriyeti'nin değerli vatandaşları, sistematik bir şekilde sürdürülen Anayasa ve Kanun ihlalleri devletin temel nitelikleri ve hayati kurumlarının varlığı açısından önemli, bir tehdit haline gelmiş Türk Silahlı Kuvvetleri de dahil olmak üzere devletin tüm kurumları ideolojik saiklerle dizayn edilmeye başlanmış ve dolayısıyla görevlerini yapamaz hale getirilmiştir.

Gaflet, dalalet hatta hıyanet içerisinde olan Cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri tarafından temel hak ve hürriyetler zedelenmiş Kuvvetler ayrılığına dayalı laik ve demokratik hukuk düzeni fiilen ortadan kaldırılmıştır. Devletimiz, uluslararası ortamda hak ettiği itibarını yitirmiş ve evrensel temel insan haklarının göz ardı edildiği, korkuya dayalı otokrasi ile yönetilen bir ülke haline getirilmiştir. Siyasi idarenin aldığı hatalı karar ile mücadeleden

geri durduğu terör tırmanarak birçok masum vatandaşın ve teröristle mücadele eden güvenlik görevlerimizin hayatına mal olmuştur. Bürokrasi içindeki yolsuzluk ve hırsızlık ciddi boyutlara ulaşmış. Ülke sathında bununla mücadele edecek hukuk sistemi işlemez hale getirilmiştir.

Bu ahval ve şerait altında yüce Atatürk'ün önderliğinde milletimizin olağanüstü fedakarlıklar ile kurduğu bugünlere getirdiği Cumhuriyetimizin kurucusu olan Türk Silahlı Kuvvetleri Yurt'ta Sulh, Cihan'da Sulh ilkesinden hareketle vatanın bölünmez bütünlüğünü, milletin ve devletin bekasını devam ettirmek, Cumhuriyetimizin kazanımlarının karşı karşıya kaldığı tehlikeleri bertaraf etmek, hukuk devleti önündeki fiili engelleri ortadan kaldırmak milli güvenlik tehdidi haline gelmiş olan yolsuzluğu engellemek terörizm ve terörün her türlü ile etkin mücadele yolunu açmak temel evrensel insan haklarını mezhep ve etnisite ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarımız için geçerli kılmak laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti ilkesi üzerine oturan Anayasal düzeni yeniden tesis etmek devletimizin ve milletimizin kaybedilen uluslararası itibarını yeniden kazanmak, uluslararası ortamda barış, istikrar ve huzurun temini için daha güçlü bir ilişki ve işbirliğini tesis etmek maksadıyla yönetime el koymuştur.

Devletin yönetimi, teşkil edilen Yurtta Sulh Konseyi tarafından deruhte edilecektir. Yurtta Sulh Konseyi, BM, NATO ve diğer tüm uluslararası kuruluşlar ile oluşturulmuş yükümlülükleri yerine getirecek her türlü tedbiri almıştır.

Meşruiyetini kaybetmiş siyasi iktidara görevden el çektirilmiştir.”

(<http://www.mynet.com/haber/guncel/tsk-darbe-bildirisi-trt-1de-okundu-iste-trt-darbe-aciklamasi-2541325-1> (Erişim tarihi 3.11.16)

Kaynakça

- AKIN, Mahmut Hakkı (2012). "Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gündümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, Adapazarı, s. 49-62.
- ARSLAN, Hüsamettin (2007). *Epistemik Cemaat*, 2. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- ÇAKIR, Ruşen (2014). *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*, 11. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- FERGAN, Eşref Edib (2005). *CHP ve Din (1948-1960)*, (Haz. Fahrettin Gün), İstanbul: Beyan Yayınları.
- FERGAN, Eşref Edib (2013). *Kara Kitap*, (Haz. Fahrettin Gün), İstanbul: Beyan Yayınları.
- KARA, İsmail (2014). *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 1*, 6. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.